

Det multifunktionelle landbrug og dansk landbrugs fremtid

Kærgård, Niels

Published in:
Visioner for fremtidens jordbrug

Publication date:
2002

Document version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Citation for published version (APA):
Kærgård, N. (2002). Det multifunktionelle landbrug og dansk landbrugs fremtid. In E. S. Jensen, H. Vejre, S. H. Bügel, & J. Emanuelsson (Eds.), *Visioner for fremtidens jordbrug* (pp. 33-47). København: Gad.

2. Det multifunktionelle landbrug og dansk landbrugs fremtid

Niels Kærgård

Indledning

Dette kapitel er et forsøg på at sige noget om dansk landbrugs udvikling i de kommende årtier. Men det er jo svært at spå, især om fremtiden, som Storm P. engang sagde. Skal man alligevel prøve, kan det kun gøres ud fra det, vi ved om fortiden og nutiden. Nutiden er det sidst kendte punkt på tidsaksen, og hvad der kommer derefter, kan vi kun ane ud fra de bevægelsesretninger og lovmæssigheder, der er observeret i fortiden.

Hvis historiske begivenheder er unikke i tid og rum, som nogle historikere ynder at sige, så kan vi i virkeligheden ikke sige noget om fremtiden overhovedet. Det, samfundsvidenskaberne gør, er at prøve at finde lovmæssigheder og sammenhænge i den historiske udvikling, som man kan tro på også gælder i fremtiden. Men samfundsvidenskaberne er ikke eksakte videnskaber, og det er derfor ikke naturlove, men løsere sammenhænge, der kan findes.

Da vi således kun kan få viden ud fra fortiden, må det blive et centralt led i enhver ordentlig prognose at lave en grundig analyse af de historiske sammenhænge; det kan være i form af verbale beretninger om årsagssammenhængene eller i form af matematiske eller statistiske modeller. Ser man konkret på dansk landbrugs historie, så har nyere økonomisk-historisk forskning tydeligere og tydeligere dokumenteret, at en betragtelig del af historien kan forklares ud fra en hypotese om, at erhvervet og de enkelte landbrugere agerer økonomisk rationelt på ændringer i de givne rammebetingelser, fx de internationale afsætningsforhold.

Men at økonomisk rationalitet er en hovedstyringsfaktor, betyder ikke, at analysen kan holdes til det snævert privatøkonomiske, dvs. omsætning i kroner og ører. Økonomi skal forstås, som nationaløkonomer vil forstå faget, nemlig

Figur 2-1. Det multifunktionelle jordbrug skal tilgodes mange funktioner. Foto Bert Wiklund.

som styring af omgang med knappe ressourcer. Landbruget producerer mange andre ting end det, der omsættes på markedet og ender i dybfryserne. Landskabsforvaltning, forsyningsikkerhed og dyrevelfærd er også centrale brikker i billedet.

I næste afsnit diskuteres landbrugets multifunktionelle karakter. Det følgende afsnit overvejer herudfra, hvad landbrugets betydning er i et moderne postindustrielt samfund. Derefter beskrives

dansk landbrugs udvikling, og endelig søges denne udvikling forklaret ud fra økonomiske mekanismer. Efter det således er forsøgt at uddestillere, hvilken viden man kan få af historien, forsøges det at sige noget om fremtiden. I næstsidste afsnit skildres de tendenser, der må tænkes at lægge rammerne for samfundsudviklingen i de kommende årtier. Hvad disse rammer mere konkret betyder for landbruget, tages derefter op i sidste afsnit.

Landbrugets multifunktionelle karakter

Landbruget er et meget specielt erhverv. Hvor specielt har været diskuteret meget, bl.a. af ældre tyske landbrugsøkonomer, og en række karakteristika ved erhvervet har udkrystalliseret sig af disse analyser. I hvert fald fem grundegenskaber kan nævnes:

a. Produktionsfaktoren jord er speciel derved, at den både bestemmer lokalisering af produktionen og mængden af voksemedium for planterne. Jord er en produktionsfaktor, der ikke kan stables. For andre produktionsfaktorer er mængden og placeringen to forskellige ting. Samtidig er mængden og kvaliteten af jorden i høj grad naturgiven.

b. Landbrugsproduktion bygger på biologiske processer. Det giver en relativt fast og ofte ret lang produktionstid. Man kan fx ikke hurtigt producere noget mere, men må vente på næste høst. Samtidig er de biologiske processer ret usikre; de afhænger af vanskeligt styrbare ting som vejr og sundhedstilstand.

c. Der er en betydelig grad af forenet produktion. Har man køer, kommer der både mælk og kød. Dyrker man korn, produceres både kerner og halm. Man kan ikke holde dyr, uden der også kommer gødning.

d. Fødevarerefterspørgslen er lidet pris- og indkomstfølsom (blandt økonomer kendt som Engels lov). Selvom priserne halveres eller indkomsten fordobles, så spiser folk ikke dobbelt så meget.

e. Endelig er mange fødevarer let fordærlige produkter, der kun kan lagres i en begrænset periode.

Disse egenskaber betinger en række afledede egenskaber ved landbrugsproduktionen og ved strukturen i landbruget. Jordens "spredte" beliggenhed gør det umuligt at koncentrere produktionen på samme måde, som industriproduktionen er koncentreret i byerne. Den forenede produktion giver en række biprodukter, som måske er uønskede. Der er

måske kun efterspørgsel efter mælk og ikke efter kød, kun efter korn og ikke efter halm. Naturgødning er et eksempel på et sådant biprodukt, det i perioder har været generende at komme af med.

I de senere år er det blevet mere og mere almindeligt at tale om landbrugets multifunktionelle karakter som en betegnelse for det forhold, at der produceres mange ting samtidigt. Landbrugsproduktionen er ikke kun en produktion af fx mælk og kød, men også af landskaber med græssende køer og naturgødning mv.

Den økonomiske teori har arbejdet med "biprodukter" i mere end 100 år – specielt Pigou's arbejder fra 1920'erne har været indflydelsesrige. For mange "biprodukter" er der et marked; produktionen af både mælk og kød styres af markedsmekanismen på sædvanlig vis. En række "biprodukter" er der imidlertid ikke noget marked for, men produktet påvirker ikke desto mindre andre aktører i økonomien – positivt eller negativt. Sådanne ikke-markedsomsatte produkter siges at have eksterne effekter. Produk-

tionens størrelse bliver derved samfundsøkonomisk fejldimensioneret, hvis producenten kun tager hensyn til de privatøkonomiske resultater, der registreres på markedet.

Der er uendelig mange eksempler på dette. Biavlen har kun det antal stader, der er økonomisk rentable, og det bliver for få, fordi kun honningen giver økonomisk gevinst, mens bierne arbejder gratis som bestøvere i frugtavl (en positiv eksternalitet). Produktionen i den tunge industri kommer omvendt til at se for rentabel ud og bliver for stor, fordi kun produkterne sælges, mens de samfundsøkonomiske omkostninger ved støj og røg ikke indgår i regnskaberne (en negativ eksternalitet).

Pigou's løsning på disse problemer var et forsøg på at få alle gevinster og omkostninger med ind i virksomhedernes regnskaber ved hjælp af skatter og afgifter eller støtte. Støj og røg skal pålægges en "grøn" afgift, som svarer til de ulemper, de forvolder, og biavlen skal støttes svarende til samfundsnytten af biernes bestøvningsarbejde.

Landbrugets samfundsmæssige betydning

I gamle dage var landbruget Danmarks hovederhverv. Det leverede indtil 2. verdenskrig over halvdelen af vore eksportindtægter, og der var i 1930'erne beskæftiget 500.000 helårsarbejdere i erhvervet. Erhvervet var så dominerende, at man sagde, at "når bønderne har penge, så har alle penge". Men det er længe siden. I dag er erhvervet dog stadig et vigtigt eksporterhverv, der leverer omkring 20% af vor eksport, men for både produktions og beskæftigelsens vedkommende er erhvervet nu nede på omkring 3,5%

af tallene for den samlede danske økonomi.

Men tallene for produktion og beskæftigelse giver næppe et retvisende billede af landbrugets samfundsmæssige betydning. Landbruget har som allerede nævnt stor ikke-markedsmæssig betydning. I Danmark er omkring 60% af landarealet dyrket agerjord. Det danske landskabs udseende er derfor i dominerende grad bestemt af, hvad der foregår i landbruget. Om det er en positiv eller en negativ effekt kan diskuteres. Økonomer

Figur 2-2. En mark med smukke markblomster eller en lidet produktiv, ukrudtsbefængt mark?
Foto E.S. Jensen.

taler om aftagende grænsenytt, dvs. at jo mere man har af en ting i forvejen, jo mindre pris sætter man på at få en enhed mere.

Med Danmarks store andel af dyrket areal er vi derfor nok tilbøjelige til at værdsætte en ekstra ha uberørt natur højere end en ha agerjord, mens det modsatte helt oplagt er tilfældet, hvor agerjorden er knap, fx i Norge. Der er dog ingen tvivl om, at forskellige dyrkningsformer giver forskellig landskabelig værdi. Vurderingen af landskabelige værdier er imidlertid ret subjektiv. Forfatteren Broby Johansen fortalte engang om et møde med en bonde. De stod og så på en mark med bl.a. nogle markblomster (bonden kaldte det nok ukrudt), og Broby priste markens skønhed: "Kan du ikke se, hvor smuk en mark det er?" Hvortil bonden replicerede "Nej, men jeg kan se, den mangler kalk".

Landbrugets aktiviteter har også indflydelse på forhold som forsyningssikkerhed og fødevarer kvalitet, og heller ikke disse forhold afspejler sig i markedspriserne. Det har været et stærkt brugt argument for landbrugsstøtte og toldbeskyttelse i mange lande, at selvforsyning giver sikkerhed i krisesituationer. Men også det er et argument, der er tvivlsomt i Danmark, da vi ikke kan forestille os en så lille landbrugsproduktion, at vi får problemer med at forsyne hjemmemarkedet. Her i landet vil vi snarere i forbindelse med fødevarer sikkerhed tænke på kvaliteten, dvs. sunde, salmonellafri produkter, der er med til at holde sundhedsudgifterne nede.

Endelig betyder landbrugserhvervets spredte karakter, at det har særlig stor betydning i yderdistrikterne. Et stærkt landbrug er derfor et nyttigt led i regionalpolitikken i mange lande. Men dels

har vi i Danmark meget beskedne regionaløkonomiske problemer, og dels er landbrugets beskæftigelse ikke dominerende selv i yderdistrikterne. Det er meget få "landkommuner", hvis økonomi i afgørende grad afhænger af konjunkturerne i landbruget.

Med vor intensive landbrugsdrift er det faktisk oftest de negative eksternaliteter, der tales om. Gødningen har det med at give nitratudslivning og lugtgener. Pesticiderne sænker biodiversiteten

og naturens mangfoldighed, og det bekymrer mange, at der findes pesticider i grundvandet. Her i landet er eksterne effekter af landbrugsproduktionen derfor forbundet med vandmiljøplaner, pesticidhandlingsplaner og grønne afgifter.

Men uafhængig af hvilke synspunkter man måtte have på det ideelle landskab og miljø, så er der ingen tvivl om, at dansk landbrugs samfundsmæssige betydning langt fra alene kan måles ved eksport, produktion og beskæftigelse.

Dansk landbrugs udvikling

Når man kører ud gennem det danske land, så kan man stadig se landbrugets historie lyslevende for sig. Det er ikke så sjældent at møde rester af de gamle

landbyfællesskaber i form af en klump gårde med et gadekær i midten, men hyppigere ser man selvfølgelig gårde spredt ud over markerne. Også de små

Figur 2-3. Typisk firlænget gård fra omkring 1960. Der er grise, køer og høns og neg på markerne. Bemærk i øvrigt de små marker.

husmandsbrug, nu ofte med jorden solgt fra eller drevet af en fritidslandmand med nogle får og heste, ses overalt. Andelsmejeriernes karakteristiske bygninger – nu måske indrettet som galleri, blomsterbutik eller småindustri – ses også i næsten hver eneste landsby. Andelsmejeriets arkitektur er næsten lige så karakteristisk for de danske landsbyer som landsbykirken.

Det er altsammen spor af en række store omvæltninger i dansk landbrugs historie. I mange hundrede år frem til sidst i 1700-tallet var bøndernes jord drevet kollektivt af landsbyfællesskaberne. Dette sluttede efter regeringsskiftet i 1784, hvor man fik fællesskabsjorden udskiftet, gårdene udflyttet og gårdejerens selveje indført. Disse nye selvejerbønder levede – efter nogle turbulente år med krig og landbrugskrise fra 1810-

1830 – godt af at eksportere korn til England.

Men så kom jernbaner og dampskibe i 1860'erne og 1870'erne, og de bragte billigt amerikansk og russisk korn til Europa, og det kunne europæisk landbrug ikke konkurrere med. Mange kontinentaleuropæiske lande beskyttede deres landbrug med toldmure, men det gjorde vi ikke. Vi opretholdt frihandlen.

I 1880'erne kom den næste store omstilling derfor, idet vi gik fra at producere korn til at udnytte kornet som råstof i den animalske produktion. Samtidig kom andelsbevægelsen med nye mejerier og slagterier. I perioden 1883-1914 blev der bygget ca. 1000 andelsmejerier her i landet. Vores hovedeksportmarked var stadig England, men vi eksporterede nu smør, bacon og æg. Denne omstilling var en bragende succes; beskæftigelsen i

Figur 2-4. Et rationelt brug fra årtusindskiftet med lagerplads til foder og gylle. Selvom bygningerne er blevet store, er det højst sandsynligt, at der kun er enten køer eller svin. Bemærk i øvrigt de store marker. Foto Landbrugsrådet.

landbrugserhvervet steg, eksporten steg, og erhvervet blomstrede endnu engang. Politisk fik disse venstrebønderne også magten i landet med indførelsen af parlamentarismen i 1901.

Der var imidlertid også mange fattige landarbejdere, og dem begyndte man at skaffe jord. I 1890'erne kom de første husmandslove, men de etablerede brug var meget små. Det var nærmest et forsøg på at holde landarbejderne på landet, for den nye animalske produktion krævede arbejdskraft, og landarbejderne kunne let fristes af job i byernes voksende industri eller af chancerne i USA. Det var 1890'ernes lov om "jordlodder til landarbejderne", om hvilket man sagde, at den lige så godt kunne have heddet lov om "landarbejdere til jordrotterne". Med specielt 1919-lovene blev husmandsbrug, der var så store, at de kunne forsørge en familie med et passende antal børn, imidlertid ryggraden i landbrugspolitikken. Godser, præstegårde mv. skulle udstykkes til husmandsbrug.

Efter 2. verdenskrig begyndte udviklingen at gå den modsatte vej. Mekaniseringen med traktorer, mejetærskere, malkemaskiner osv. gjorde det muligt for en landmand at passe en væsentlig større bedrift, og samtidig var maskinerne så dyre, at de gerne skulle udnyttes fuldt ud. I 1950 var der omkring 205.000 bedrifter på i gennemsnit 15 ha og med i gennemsnit 2,5 hest, 15 stykker kvæg, 16 grise og 120 høns.

Markerne blev drevet med roer, korn og græs – det var dengang, man sagde, at man skulle være tro mod sin kone og sit sædskifte. Dyrene åd afgrøderne (over 90 % af foderet blev avlet indenlandsk); det var jo hele ideen i omstillingen til animalsk produktion i 1880'erne, at vi ikke kunne konkurrere med det billige amerikanske korn, men at hvis vi putte-

de kornet i grisene, kunne vore animalske produkter konkurrere. Samtidig var naturgødning fra husdyrproduktionen hovednæringsstoffet for planterne (først i 1960'erne kom kunstgødningen over 50 % af gødningsforbruget).

Også husdyrproduktionen hang sammen. Køernes mælk blev sendt til mejeriet, og spildprodukterne fra smør og osteproduktionen – skummemælk og valle – blev returneret til producenten og brugt til svinefoder. Alle disse mekanismer gjorde, at planteavl, svine- og kvægproduktion hang uløseligt sammen. Og når det hele gik op i en højere enhed, talte man om godt landmandskab.

Sådan ser dansk landbrug som bekendt ikke ud i dag. Antallet af landbrugsbedrifter er faldet med omkring 72 % til godt 57.000 bedrifter i 1999, dvs. en gennemsnitlig bedriftstørrelse på omkring 45 ha. Denne udvikling er imidlertid langtfra hele historien. Samtidig er bedrifterne blevet stærkt specialiserede. For det første er sondringen mellem heltids- og deltids- eller hobbybrug udbygget. Af egentlige heltidsbedrifter er der kun godt 23.000 på i gennemsnit omkring 82 ha. tilbage. Disse heltidsbedrifter er imidlertid også stærkt specialiserede. I alle moderne beskrivelser af dansk landbrug sondres skarpt mellem planteavlere, kvægbrugere og svineproducenter. Og de skal ikke forveksles. Som en erfaren konsulent engang beskrev det: "Planteavlere det er mest sjællændere, der kan lide at gå på jagt. Kvægbrugere kan lide lugten af kvæg. Svineproducenter kan ikke lide lugten af svin, de kan lide lugten af penge". Det er ikke sikkert, han var en stor beundrer af den moderne svineavl, men for en økonom er der jo ikke noget odiøst i at være en driftsøkonomisk bevidst erhvervsleder.

I dag er det kun 10 % af alle bedrifter, der både har svin og kvæg. Godt 40 % har kun planteproduktion, godt 30 % er kvægbedrifter og 15-20 % er svinebedrifter. Derved forsvinder det gamle samspil mellem produktionsgrenene, og samtidig er der sket drastiske ting med ressourceforbruget. Landbrugets arbejdsstyrke er faldet fra 397.000 i 1950 til 88.000 i 1999. Til gengæld er den udvikling, der startede med at erstatte hestene med Ferguson-traktorer gået videre med stormskridt. Landbrugets kapitalapparat er steget fra 28,7 milliarder 1980 kr. i 1950 til 65,3 i 1995.

Kemien har også gjort sit indtog. I dag er landbrugets kvælstoftilførsel via kunstgødning dobbelt så stor som den via naturgødning, og en lang række kemiske hjælpemidler, fx pesticider, medicin og vækstfremmere, er kommet til.

Hvor det fine ved det gamle landbrug var det udviklede samspil mellem de forskellige produktionsgrene, så er det imponerende ved det moderne landbrugs produktivitet. Hvor man i industrien cirka har 5-doblet produktionen pr. mand siden 1948, så er produktionen i landbruget pr. beskæftiget i dag over 10 gange så stor som i 1948.

Hvad har drevet udviklingen

Det er et omdebatteret spørgsmål blandt landbrugshistorikere, hvilke kræfter der har drevet de store ændringer, der har præget dansk landbrugs udvikling. Og det er selvfølgelig et helt afgørende spørgsmål for overvejelser om fremtiden, hvad det er, der driver udviklingen. Ældre historikere så store mænd med fremsynede ideer som hoveddrivkraften. 1780'ernes reformer blev set som Kronprinsens, Reventlowernes og Colbjørnsens værk. 1880'ernes reformer var resultatet af de grundtvigske højskolefolks indsats, og 1919-reformerne var et tegn på, at de radikale politikere nu havde fået magten. Moderne økonomisk historie er imidlertid tilbøjelig til at se udviklingen som mindre idéstyret og mere styret af ændringer i de økonomiske rammebetingelser, herunder ændringer i de relative priser.

Den gamle landbrugshistorie lod mange ting stå uforklaret. Landsbyfællesskabets eksistens blev stort set forklaret ved bøndernes dørskhed, og der blev

næsten ikke sagt noget positivt om denne driftsform. Men hvis systemet var så ineffektivt, hvorfor overlevede det så fra 1300-tallet til omkring 1800? Moderne økonomiske historikere er mere tilbøjelige til at se fællesskabet som en rationel risikospredning, som en udnyttelse af stordriftsfordele ved bl.a. pløjning og græsning og som en organisation til kontrol og overvågning af den enkeltes arbejdsindsats.

Ophævelsen af landsbyfællesskabet i slutningen af 1700-tallet bliver så ikke Kronprinsens værk, men et resultat af ændrede strukturer. Markederne blev udviklet, og markedets disciplin erstattede den gensidige overvågning og kontrol. Det fælles græsningsareal blev med den øgede befolkningstæthed overgræsset, og de nye svingplove gjorde stordriftsfordelene i pløjning mindre åbenbare. Den øgede velstand gjorde sult sjældnere og risikospredning derfor mindre nødvendig.

Heller ikke 1880'ernes reformer var et

Figur 2-5. Landbrugets stadige tilpasning har bl.a. krævet omfattende forsøgsvirksomhed. Foto E.S. Jensen.

resultat af åndelig vækkelse. Men de ændrede relative priser gjorde det nærliggende at skifte fra kornproduktion til animalsk produktion. Vi viftede heller ikke – modsat de fleste kontinentaleuropæiske lande – med den førømtalte frihandelsfane, fordi vi med åben pande tog udfordringerne op og tilpassede os, men fordi det er meget dyrt at beskytte et erhverv, hvis det er et eksporterhverv. De kontinentaleuropæiske økonomier, der beskyttede landbruget, var typisk importlande, der således modsat os fik toldindtægter i statskasserne ud af beskyttelsen.

Husmandsbrugene var heller ikke et resultat af ren radikal ideologi. Perioden omkring 1919 er nok en af de perioder i vor historie, hvor der har været færrest stordriftsfordele i landbruget. Bl.a. andelsmejeriernes fællesskaber havde givet små producenter mulighed for en fuldt optimal forarbejdning af deres produk-

ter, og mekaniseringen med dens store maskiner var ikke begyndt. Husmandsbrugets tid var også betinget af produktionsteknologien.

Det, der skete med mekaniseringen, stordriften og specialiseringen i sidste halvdel af det 20. århundrede, var ikke et resultat af mindre godt landmandskab eller af en ændret holdning til dyrene og naturen. Også det var udtryk for en rational tilpasning til ændrede relative priser og en ny produktionsteknologi. I en markedsøkonomi er det forbrugerne, der bestemmer, hvad der skal produceres, og producenterne producerer det billigst muligt inden for de rammer, der er afstukket for dem. Dette gælder også landbruget, såvel i dag som i 1950. En markedsøkonomi har ikke brug for gode mennesker, men for effektive producenter.

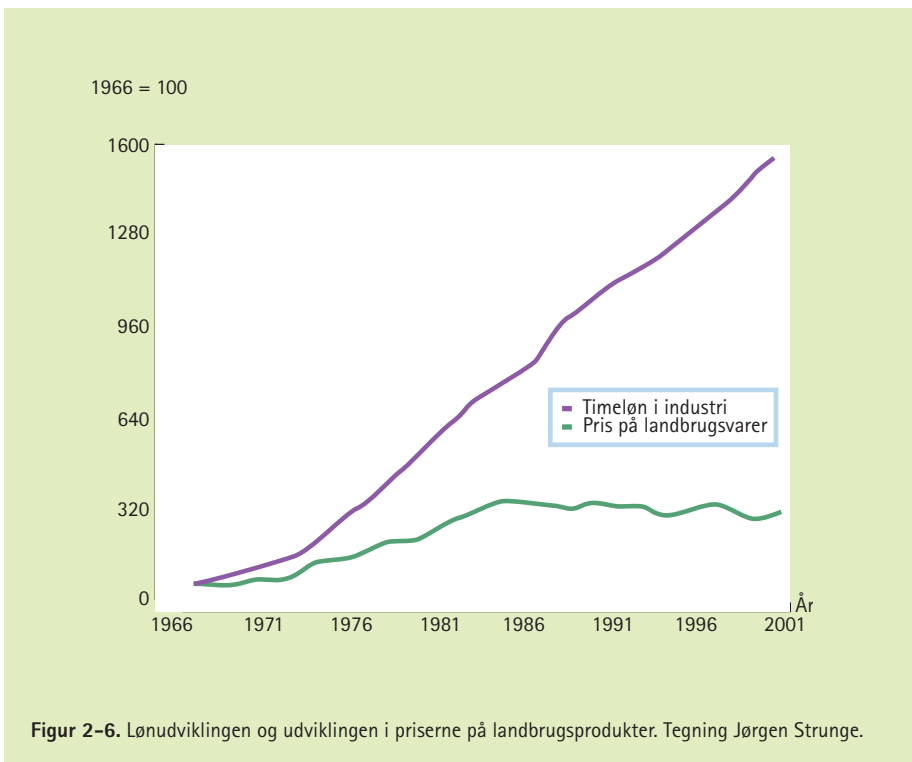
I 1950-54 var årslønningen for karle med kost og logi 3.182 kr. I dag tjener en ufag-

lært omkring 167.000 kr. om året. Og selvom også priserne er steget, så ligger der i disse tal jf. figur 2-6 en betragtelig reallønsstigning, og også en betragtelig stigning i lønomkostningerne i forhold til andre omkostninger. Det gør en betydelig forskel i, hvor meget man prøver at spare på arbejdskraft, og det er forklaringen på, at man har mekaniseret, og at man har erstattet manden med hakken og radrenseren med pesticider. Det er også klart, at med en timeløn på omkring 100 kr. bliver der ikke meget tid til at klø grisen bag øret, hvis flæskestegen ikke skal blive alt for dyr. Og faktisk er landbrugsvarerne steget væsentligt mindre i pris end industriens varer.

Specialiseringen efter 1970 kan også til dels være forårsaget af EF's regulerede

markeder med politisk fastlagte priser. I regulerede markeder er priserne mere stabile, og der er ikke samme behov for risikospredning som i et frit, mere fluktuerende marked. Hvis prisen på karruseller er fast, behøver man ikke både gynger og karruseller. Et af argumenterne for det alsidige bondebrug var jo, at man altid kunne tjene penge på enten grisene, kornet eller køerne.

Den helt afgørende lære af moderne økonomisk histories analyse af landbrugshistorien er, at de produktionstekniske forhold og de relative priser i høj grad styrer, hvad vej udviklingen bevæger sig. Skal man spå om den fremtidige udvikling, er det derfor nyttigt at starte med at forsøge at prognosticere de økonomiske rammer.

Fremtidens rammer

Konklusionen på den historiske analyse er altså, at det i dominerende grad er de økonomiske rammer, der kommer til at bestemme den fremtidige udvikling. Spørgsmålet er derfor, hvad der kan siges om de fremtidige rammer.

Der har igennem efterkrigstiden været en generel tendens til øget international liberalisering. Først handelsliberaliseringer for industriprodukter, så liberaliseringer af valuta- og kapitalbevægelser, og endelig i forbindelse med GATT-forliget i 1993 kom en større liberalisering på landbrugsområdet. GATT-liberaliseringen i 1993 gik både i gang med at afvikle støttet dumpingeksport af landbrugsvarer, at give markedsadgang for importerede produkter til de beskyttede hjemmemarkeder og at nedsætte subsidierne til landbruget. Denne GATT-aftale var i høj grad allerede indbygget i EU's landbrugsreform fra 1992.

Mange så 1993-forliget og EU's 1992-reform som det første store skridt mod en fri international markedsdannelse og så for fødevarer. Optimisterne forestillede sig en fortsat gradvis overgang til fuldstændig frihandel og ustøttet landbrugsdrift. En række begivenheder siden har dog sat spørgsmålstegn ved en sådan prognose. EU's landbrugspolitik er med bl.a. Agenda 2000 stort set ikke blevet yderligere liberaliseret. ATTAC-bevægelsens store tilslutning i visse kredse er bl.a. et oprør mod frihandelstendenserne, og dermed også en støtte til den franske landbrugsprotektionisme, der har været hovedhindringen for en liberalisering af EU's landbrugspolitik. Ikke desto mindre er det nok den mest sandsynlige prognose, at liberaliseringen også på landbrugsområdet vil fortsætte.

Landbrugsudviklingen i de industrialiserede lande i efterkrigstiden er, som beskrevet, i helt afgørende grad styret af de stærke lønstigninger. På dette område er prognoser oplagt lettere. Der er ingen tvivl om, at arbejdskraft fortsat bliver relativt dyrere i de kommende årtier. Der bliver i alle industrialiserede lande flere og flere gamle, og de skal passes. Hvor vi i Danmark i 1950 havde 6-7 20-65-årige for hver over 65, så har vi i dag kun 4 og i 2040 kun omkring 2,5. Vi har samtidig taget længere og længere ferier, har fået en kortere og kortere arbejdsuge og er blevet pensioneret tidligere og tidligere. Der er ikke længere nogen arbejdskraftsreserve hverken i landbruget eller blandt hjemmegående husmødre. Selvom det skulle lykkes at få aktiveret en række af dem, der er på overførselsindkomst, så er der derfor ingen tvivl om, at mangel på arbejdskraft bliver et dominerende træk ved Europa i de kommende årtier.

En anden relativt sikker prognose er, at den økonomiske vækst, der har karakteriseret de sidste to århundreders samfundsudvikling, vil fortsætte. Der kan komme tilbageslag og større eller mindre kriser, men at forbrugsmulighederne vil vokse, forekommer næsten sikkert. Det betyder, at en række af de ting, vi i dag betragter som luksus, vil blive mere og mere almindelige. Det betyder også, at forbrugerne får råd til at stille immaterielle krav til de varer, de køber. De kan måske finde på at kræve gammeldags håndværksmæssigt producerede varer, selvom det bliver dyrt. Økologiske produkter, frilandsgrise mv. kan komme til at leve højt på en sådan bølge. Men man kan ikke udelukke, at tendensen i stedet vil gå i retning af højteknologiske, gen-

Figur 2-7. Mere fritid betyder bl.a. en større rekreativ udnyttelse af det åbne land Foto E.S. Jensen.

modificerede produkter, der indeholder alle nødvendige vitaminer og mineraler, og som er garanteret fri for “naturlige” sygdomsfremkaldende bakterier.

Den øgede fritid og velstand vil nok medføre en stigende efterspørgsel efter en række af landbrugets multifunktionelle produkter som natur og landskabelige værdier. At gå ture i landskabet og nyde markerne, de græssende køer og det rene kildevand er noget, vi får bedre tid og råd til. Det betyder andre og øgede krav til landbrugets produktion af “bløde værdier”. Skovene har allerede større værdi som rekreative områder end som produktionsskove; det kan ikke udelukkes, at marker med græssende køer får en tilsvarende skæbne.

Miljøproblemerne kan givetvis løses, hvis man ofrer de nødvendige ressourcer på dem og forudser farerne i tide. Det er ikke væksten, der er faren, men manglen-

de forudseenhed og styring. Når de aktuelle problemer vurderes, må det huskes, hvor nye problemer med fx nitrat er. Frem til 1980'ernes begyndelse var gødning anset for en mangelvare. Nitratmangel i 1700-tallet gav anledning til kriser, der blev afhjulpet med introduktion af bl.a. kløver. En af årsagerne til den øgede husdyrintensitet i 1860'erne og 1870'erne var ifølge mange eksperter manglen på naturgødning. Kunstgødning var derfor et stort fremskridt, der blev politisk støttet – der var her i landet offentlig støtte til kunstgødning frem til 1969.

Miljøproblemerne er ikke en afgørende trussel hverken mod fremtidig landbrugsproduktion eller mod naturen, hvis man styrer rationelt med fx grønne afgifter. Spørgsmålet er, hvor billigt vi kan slippe. Og regner vi forkert her, kan det selvfølgelig give virkelige problemer, som det vil tage mange år at komme over.

Fremtidens landbrug

Ud fra de rammer, der er skitseret i det foregående, er det ikke muligt at opstille en blot nogenlunde entydig forudsigtelse af de kommende årtiers udvikling. Det må blive en påpegning af farer og håb.

Det første problem i landbrugsdebatten er nok, at man bruger al for megen tid til at drømme om et landbrug, som det man husker fra sin barndoms ferie på landet og så fra Morten Korch-filmene. Hvem kan ikke huske, hvor dejligt det var at hakke roer i solskin, mens lærken sang, viben løb mellem rækkerne og pilsnerne var kolde. Og hvor glad grisen blev for at blive kløet bag øret. Det ligger i den ovenfor givne påvisning af den fremtidige mangel på arbejdskraft, at sådan et landbrug får vi aldrig at se igen. Det kan siges med sikkerhed, at også fremtidens landbrug vil gøre særdeles meget ud af at spare på arbejdskraft.

I det egentlige landbrug – modsat hobby- og deltidsbrugene – vil vi altså komme til at se rationelle driftsledere, der tager bestik af, hvor de økonomiske muligheder ligger. Det vil de gøre ved hjælp af de signaler, de får via markederne og de relative priser. Det er derfor vigtigt, at de signaler, der sendes via priserne mellem forbrugere og producenter om omkostningerne ved produktionen og om værdisætningen af goderne, bliver så præcise som muligt.

Her er der to åbenbare fejlkilder. For det første er en række priser forvredne, for ikke at sige forkvaklede, af irrationelle støtteordninger. For det andet må alle samfundsmæssige omkostninger og gevinster medregnes; en rigtig allokering af jorden og andre produktionsressourcer ved hjælp af markedet kan kun ske, hvis priserne er samfundsøkonomisk korrek-

te, og det vil de kun blive, hvis miljøbelastningen indregnes i form af afgifter, og hvis landbrugsstøtten afspejler hvilke dele af det multifunktionelle landbrugs ikke-markedsomsatte produkter (landskabsforvaltning, regional lighed, fødevarer-sikkerhed mv.), der anses for værdifulde.

Der er som sagt ingen tvivl om, at et sådant ideelt styret landbrug ikke kommer til at ligne Morten Korch. Men hvordan det så kommer til at se ud, det er det svært at forudsige. Det er ikke åbenbart, at dyrevelfærd og miljøforhold er bedst i små bedrifter. Det kan meget vel være, at en virkelig rationelt ledet stor bedrift med al mulig teknisk udstyr til overvågning og kontrol i virkeligheden løser problemerne bedre. Det må vi tage en fordomsfri debat om, og faktisk er de økologiske mælkeproducenter allerede i dag i gennemsnit større end de traditionelle. Heller ikke med hensyn til de bløde værdier er det nødvendigvis sådan, at småt er godt.

Det er i øvrigt i den forbindelse vigtigt, at vi ikke bruger al for megen tid på at diskutere de økologiske bedrifter. Det er en beskedent andel af dansk landbrug, der er økologisk. Og der, hvor andelen er stor, dvs. for mælkeproduktionens vedkommende, er der ikke så forfærdelig stor forskel på økologisk og traditionel drift. Landbrugets miljøpåvirkning afgøres ikke af de økologiske landbrugsbedrifters andel af produktionen, dertil er og vedbliver de med at være for få. Det afgørende i overskuelig fremtid er, hvad der sker i det traditionelle landbrug. Så når det kommer til stykket, er det økologiske landbrugs hovedfunktion måske at være en indikator for, om forbrugerne har tillid til det traditionelle landbrug.

Vækst i det økologiske landbrugs andel af produktionen er tegn på, at forbrugerne ikke har tillid til det traditionelle landbrugs produktionsmåder, og så må det traditionelle landbrugs produktionsmåder tilpasses, så tilliden kan genoprettes. En beskeden økologisk sektor er derfor et sundhedstegn. Det viser, at den store traditionelle landbrugssektor opfører sig på en sådan måde, at den har forbrugernes tillid. Lad os derfor håbe, at fremtidens økologiske produktion bliver af et beskedent omfang. Men at den ikke desto mindre har det godt, som et frugtbart eksperimentarium for et traditionelt landbrug, der er bevidst om de bløde værdiers betydning.

Hvordan fremtidens fordeling mellem produktionsgrenene vil se ud, er det næsten umuligt at sige noget præcist om. Det afgørende spørgsmål er, hvordan det vil gå med svine sektoren. Den er blevet en dominerende del af dansk landbrug. Svinekød er den enkeltvare, der har størst betydning for dansk eksport overhovedet, og de store svineproducenter er dem, der er længst fremme med en moderne højproduktiv, industrialiseret husdyrproduktion. Men det er også de store svineproducenters problemer, der er i centrum, når miljøbelastning og dyrevelfærd diskuteres. Lugtgener i nærområderne og nitratudvaskning fra naturgødningen er højt på den miljøpolitiske dagsorden.

Alle beregninger viser, at en liberalisering og støtteafvikling vil gavne svine sektoren. Svinekødsproduktionen er ikke særlig støttet, mens planteproduktionen er mere støttet (og reguleret), og det vil sige, at et frit marked alt andet lige kun vil give små fald i svinepriserne og noget større fald i korn- og foderpriser. Den forventede støtteafvikling og de dermed følgende mulige prisfald kan derfor ikke

give anledning til bekymring i svine sektoren, tværtimod.

Truslerne mod svine sektoren kommer fra miljøreguleringerne. Som den mest industrialiserede og koncentrerede del af landbruget vil denne branche i særlig grad blive ramt af skærpede miljø- og harmonikrav. Det ligger i kortene, at miljøkravene vil blive skærpet med den stigende velstand (vi får råd til et mere og mere perfekt miljø), men det er muligt, at man kan løse svine sektorens problemer teknisk ved gylleseparering, lugtfilter osv. Mange vil imidlertid ikke kunne lide sådanne højteknologiske løsninger, men vil foretrække små brug og mere "naturlige" løsninger.

Det er således svært at spå om svine sektorens udvikling, men det kan meget vel være, at dens afsætning på eksportmarkederne bliver så gunstig, at den i høj grad udkonkurrerer kvægsektoren i konkurrencen om udnyttelsen af den danske landbrugsjord. Da svine sektoren næsten umuligt kan drives økologisk, vil dansk landbrug således kunne blive domineret af en stor ikke-økologisk, højrational svine sektor, som sælger næsten hele sin produktion på eksportmarkederne.

En lille lokal kvægsektor vil der dog altid blive tilbage, bl.a. for at forsyne byerne med frisk mælk, der ikke kan transporteres så let som kød, ost og smør. Da mælk samtidig er et af de produkter, hvor økologiske varer har en stor markedsandel, og hvor økologisk produktion er let, kan denne kvægsektor meget vel blive næsten helt økologisk.

Et ikke helt usandsynligt fremtidsscenarie for dansk landbrug er altså en stor, højteknologisk, ikke-økologisk svine sektor, der sælger næsten alle sine produkter på fjerne markeder, og så en lille økologisk kvægsektor, der mest lever af at sælge frisk økologisk mælk til byerne.

